УДК 504.064 (075.8)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10(40)-281-289

Парахненко Владислав Геннадійович доктор філософії, старший викладач кафедри хімії та екології**,** Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, https://orcid.org/0000-0002-4312-6194

Гончарук Віталій Володимирович кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри хімії та екології**,** Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, https://orcid.org/0000-0002-3977-3612

Мандебура Святослав Васильович викладач кафедри хімії та екології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, https://orcid.org/0000-0001-7952-5974

ПРИРОДООХОРОННЕ ІНСПЕКТУВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Природоохоронне інспектування є ключовим інструментом державного управління у сфері захисту навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки населення. Його основною метою виступає здійснення контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства, своєчасне виявлення, попередження та усунення порушень екологічних норм. Така діяльність спрямована на формування дієвих механізмів впливу на суб'єкти господарювання, органи місцевого самоврядування та інші інституції з метою мінімізації антропогенного навантаження на довкілля, збереження природних ресурсів і забезпечення сталого розвитку територій.

У сучасних умовах глобальних кліматичних змін, деградації природних екосистем та зростання техногенних ризиків ефективність системи екологічного інспектування набуває особливого значення. Від рівня її результативності залежить не лише якість стану довкілля, а й стан здоров'я населення, конкурентоспроможність національної економіки та екологічна безпека держави загалом. Державне природоохоронне інспектування виконує низку функцій: здійснення постійного моніторингу та контролю за дотриманням екологічних норм, проведення перевірок діяльності підприємств, застосування адміністративних і економічних санкцій за порушення природоохоронного законодавства, а також проведення профілактичної, роз'яснювальної та інформаційно-просвітницької роботи серед населення.

Важливим напрямом розвитку інспекційної діяльності є адаптація національної системи контролю до вимог європейського екологічного законодавства, зокрема впровадження принципів сталого розвитку, відкритості, прозорості та публічності у процесах екологічного управління. Перспективи вдосконалення природоохоронного інспектування пов'язані з цифровізацією процедур екологічного моніторингу, розширенням доступу громадськості до екологічної інформації, запровадженням електронних сервісів звітності та використанням інноваційних технологій у сфері екоконтролю.

Таким чином, природоохоронне інспектування розглядається не лише як засіб контролю та примусу, а як комплексний інструмент державного управління, спрямований на досягнення балансу між економічними інтересами та екологічними пріоритетами. Воно формує умови для підвищення екологічної відповідальності суб'єктів господарювання, сприяє зменшенню негативного впливу на природне середовище та створює підґрунтя для екологічно безпечного, збалансованого й сталого розвитку суспільства.

Ключові слова: природоохоронне інспектування, державне управління, екологічна безпека, навколишнє середовище, екологічне законодавство, охорона довкілля, цифровізація контролю, сталий розвиток.

Parahnenko Vladislav Gennadievich Doctor of Philosophy, Senior Lecturer, Department of Chemistry and Ecology Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0002-4312-6194

Honcharuk Vitalii Volodymyrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Department of Chemistry and Ecology Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0002-3977-3612

Mandebura Sviatoslav Vasylovych Lecturer, Department of Chemistry and Ecology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0001-7952-5974

ENVIRONMENTAL INSPECTION AS A MECHANISM OF STATE MANAGEMENT IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND ECOLOGICAL SAFETY

Abstract. Environmental inspection is a key instrument of state management in the field of environmental protection and ensuring the ecological safety of the population. Its main purpose is to monitor compliance with environmental legislation, timely detection, prevention and elimination of violations of environmental standards. Such activities are aimed at forming effective mechanisms of influence on business

entities, local self-government bodies and other institutions in order to minimise anthropogenic pressure on the environment, preserve natural resources and ensure sustainable development of territories.

In the current context of global climate change, degradation of natural ecosystems and increasing man-made risks, the effectiveness of the environmental inspection system is of particular importance. Its effectiveness determines not only the quality of the environment, but also the health of the population, the competitiveness of the national economy and the environmental safety of the state as a whole. State environmental inspection performs a number of functions: continuous monitoring and control of compliance with environmental standards, inspections of enterprises, application of administrative and economic sanctions for violations of environmental legislation, as well as preventive, explanatory and informational and educational work among the population.

An important direction for the development of inspection activities is the adaptation of the national control system to the requirements of European environmental legislation, in particular the introduction of the principles of sustainable development, openness, transparency and publicity in environmental management processes. Prospects for improving environmental inspection are linked to the digitisation of environmental monitoring procedures, expanding public access to environmental information, introducing electronic reporting services and using innovative technologies in the field of environmental control.

Thus, environmental inspection is seen not only as a means of control and enforcement, but as a comprehensive tool of public administration aimed at achieving a balance between economic interests and environmental priorities. It creates conditions for increasing the environmental responsibility of economic entities, contributes to reducing the negative impact on the natural environment, and lays the foundation for environmentally safe, balanced, and sustainable development of society.

Keywords: environmental inspection, public administration, environmental safety, environment, environmental legislation, environmental protection, digitalisation of control, sustainable development.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток людства супроводжується активним використанням природних ресурсів, що призводить до значного антропогенного навантаження на довкілля. В Україні, як і в усьому світі, надмірна експлуатація природних багатств, низька ефективність екологічної політики минулих десятиліть, недостатній рівень контролю за діяльністю підприємств та інституцій, а також глобальні кліматичні зміни зумовлюють зростання екологічних ризиків. Зокрема, спостерігається погіршення стану атмосферного повітря, забруднення поверхневих і підземних вод, деградація земель, знищення біорізноманіття, що прямо впливає на здоров’я та якість життя населення.

У цих умовах особливої значущості набуває ефективне функціонування механізмів державного управління у сфері охорони навколишнього середовища. Одним із ключових таких механізмів є природоохоронне інспектування – система перевірок, контролю та моніторингу дотримання природоохоронного законодавства суб'єктами господарювання та органами місцевого самоврядування. Саме інспекційна діяльність держави дає можливість реально оцінювати стан виконання екологічних норм, запобігати правопорушенням, виявляти порушників і застосовувати санкції, що має безпосередній вплив на рівень екологічної безпеки [1-2].

Проблема полягає в тому, що сучасна система природоохоронного інспектування в Україні залишається недостатньо ефективною. Попри наявність законодавчої бази, у практичній діяльності існують проблеми фрагментарності, дублювання повноважень різними органами, брак фінансування, а також низький рівень прозорості та довіри з боку суспільства. Часто контрольні заходи мають формальний характер, а санкції – неадекватні реальній шкоді довкіллю. Це призводить до зростання кількості екологічних порушень, корупційних ризиків та зниження ефективності державного управління у сфері охорони природи.

Важливо також врахувати, що екологічна політика України сьогодні перебуває під впливом євроінтеграційних процесів. Угода про асоціацію з Європейським Союзом зобов'язує державу гармонізувати природоохоронне законодавство та механізми контролю з європейськими стандартами. Це означає необхідність реформування інспекційної діяльності у напрямі її більшої незалежності, прозорості, орієнтованості на превентивні заходи й системний моніторинг, що вимагає наукового обґрунтування та практичної реалізації.

Таким чином, проблема полягає у пошуку ефективних шляхів удосконалення природоохоронного інспектування як одного з ключових інструментів державного управління у сфері захисту довкілля та забезпечення екологічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові та аналітичні публікації підкреслюють посилення ролі природоохоронного інспектування як ключового інструменту забезпечення виконання екологічного законодавства та гарантування екологічної безпеки. На рівні ЄС і міжнародних інституцій останніми роками зростає увага до інтегрованих підходів у забезпеченні дотримання норм (environmental compliance assurance), що включають не лише контроль і санкції, а й превентивні механізми, цифровий моніторинг і прозорість даних. Це відображено в аналітиці Європейської Комісії та документах з питань забезпечення екологічної відповідності [3].

В Україні ця тематика відображена в працях вітчизняних науковців. Так, В. І. Андрейцев обґрунтовує правові механізми екологічного контролю та

інспектування у контексті забезпечення верховенства права в екологічній сфері. І. І. Каракаш приділяє увагу питанням правових засад екологічної безпеки, наголошуючи на інституційній спроможності інспекційних органів. Г. П. Ситник розглядає природоохоронне інспектування як складову державної системи національної безпеки, підкреслюючи його міжгалузевий характер. Ю. С. Шемшученко та В. В. Костицький в академічному курсі екологічного права систематизували підходи до удосконалення правового забезпечення діяльності природоохоронних інспекцій. Ці праці формують теоретичний фундамент для аналізу та модернізації національної системи державного екологічного управління.

Останні дослідження також зосереджуються на проблемах імплементації європейських стандартів у діяльність українських інспекцій, прозорості процедур перевірок, забезпеченні дієвого виконання приписів та адекватного фінансування. Особливу увагу приділяють гармонізації національного законодавства з директивами ЄС у сфері екологічного контролю та моніторингу.

Крім того, практично-орієнтовані звіти й міжнародні програми (EU4Environment, UNEP) демонструють успіхи та проблемні аспекти: нерівномірність контролю за секторами економіки, нестачу сучасної лабораторної бази, обмеженість цифрових інструментів моніторингу. Це підсилює необхідність розвитку електронних систем звітності й громадського доступу до екологічної інформації [4].

Таким чином, сучасні дослідження (як міжнародні, так і українські) свідчать про трансформацію природоохоронного інспектування від суто контролюючого інструменту до комплексної системи управління екологічними ризиками, інтегрованої у політику державної та екологічної безпеки. При цьому залишається низка прогалин: оцінка довгострокової ефективності реформ, економічна доцільність санкцій, методики інтегрованого екологічного моніторингу. Це підтверджує високу актуальність подальших наукових пошуків [5].

Метою статті є обґрунтування теоретичних і правових засад природоохоронного інспектування як ключового механізму державного управління у сфері захисту навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Природоохоронне інспектування є одним із ключових інструментів державного управління у сфері забезпечення екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів. Його основним завданням виступає контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, попередження і виявлення порушень, а також притягнення винних осіб до відповідальності. У сучасних умовах глобалізаційних процесів, воєнних і техногенних загроз інститут природоохоронного контролю в Україні набуває особливого значення, адже саме від його ефективності залежить стан навколишнього середовища, здоров’я населення та сталий розвиток держави [6].

Система природоохоронного інспектування в Україні представлена Державною екологічною інспекцією та її територіальними підрозділами, діяльність

яких регламентується Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), Законом «Про екологічну експертизу» (1995 р.), Законом «Про екологічний контроль» (проект), а також низкою підзаконних нормативно-правових актів. Незважаючи на наявність розгалуженої правової бази, практика свідчить про низку проблем у сфері екологічного інспектування, серед яких: недостатній рівень фінансування та технічного забезпечення інспекцій, кадровий дефіцит, відсутність єдиної інформаційної системи моніторингу, а також корупційні ризики.

Значну роль у підвищенні ефективності інспектування відіграє співпраця державних органів із громадськістю та науковими установами. Участь громадських організацій у проведенні екологічних перевірок, оприлюднення результатів інспекцій у відкритому доступі та застосування механізмів громадського контролю сприяють прозорості та підзвітності системи. Водночас залучення наукових інституцій дозволяє здійснювати комплексну оцінку екологічних ризиків, розробляти сучасні методики контролю та формувати базу для прийняття управлінських рішень [7].

Отже, природоохоронне інспектування виступає важливим інститутом державного управління, що забезпечує дотримання екологічного законодавства, захист навколишнього середовища та реалізацію права громадян на безпечне довкілля. Водночас сучасні виклики вимагають його системного реформування, спрямованого на посилення інституційної спроможності, цифровізацію процесів, інтеграцію європейських стандартів і широке залучення громадськості до природоохоронної діяльності.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що природоохоронне інспектування є невід'ємним елементом державної системи екологічної політики, спрямованої на збереження довкілля, забезпечення екологічної безпеки та реалізацію конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я природне середовище. Воно виступає важливим інструментом запобігання та виявлення екологічних правопорушень, а також формує підґрунтя для підвищення рівня відповідальності суб'єктів господарювання перед суспільством. Аналіз показав, що попри наявність законодавчої бази та розгалуженої інституційної структури, сучасна система природоохоронного інспектування в Україні стикається з низкою проблем: недостатнім ресурсним забезпеченням, застарілими методиками перевірок, браком цифрових технологій, корупційними ризиками та обмеженою прозорістю діяльності [8].

Разом із тим, нові виклики, зумовлені глобальними екологічними змінами, воєнними діями, активізацією промислового виробництва та необхідністю виконання міжнародних зобов'язань України, актуалізують потребу у модернізації системи екологічного контролю. У цьому контексті важливим є запровадження ризик-орієнтованого підходу до проведення перевірок, створення єдиної

електронної бази результатів інспектування, інтеграція із системами екологічного моніторингу та застосування сучасних дистанційних технологій контролю. Особливого значення набуває гармонізація українського законодавства з європейськими директивами, що сприятиме підвищенню ефективності державного управління у сфері охорони довкілля [9].

Отже, реформування інституту природоохоронного інспектування має відбуватися у трьох взаємопов'язаних напрямах: інституційному (посилення незалежності та ресурсної спроможності екологічних інспекцій), технологічному (цифровізація та впровадження інноваційних методів контролю) та суспільному (зміцнення взаємодії між державою, наукою і громадськістю). Реалізація цих завдань дозволить сформувати ефективну, прозору та сучасну систему природоохоронного інспектування, здатну відповідати як національним потребам, так і міжнародним екологічним стандартам, що у підсумку сприятиме сталому розвитку України та зміцненню її екологічної безпеки [10-13].

Література:

1. Андрейцев В. І. Правові засади державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища. *Право України*. 2016. № 9. С. 45–52.

2. Василенко В. А. Екологічна безпека як пріоритет державної екологічної політики України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2018. Вип. 3. С. 122–129.

3. Гончарук В. В. Формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки : монографія / Віталій Гончарук; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Візаві, 2024. – 160 с.

4. Управління екологічною безпекою життєдіяльності української спільноти на регіональному рівні : навч. посіб. / Віталій Гончарук ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Вінниця: ТВОРИ, 2025. – 180 с.

5. Гетьман А. П. Державне управління у сфері охорони навколишнього природного середовища: сучасний стан та перспективи. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.* 2015. № 2. С. 77–83.

6. Дутка Г. В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної екологічної інспекції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 211–215.

7. Гончарук В. В. Парахненко В. Г., Юровчик В. Г., Сопов Д. С., Сопова Н. В. Управління екологічною безпекою України: виклики сьогодення на наслідки антропогенних змін ландшафтів. *Науково - практичний журнал «Екологічні науки».* № 1 (58). 2025. С. 44-48.

8. Парахненко В. Г., Кисельов Ю. О., Рудий Р. М. Вплив інвазійних рослин на точність геодезичних вимірювань. *Наука і техніка сьогодні: (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»)»*: 2024. Вип. № 9(37). С. 742- 753.

9. Парахненко В. Г. Гончарук В. В. Методологія та організація екологічних досліджень у системі ландшафтної екології та радіоекологічного моніторингу територій, забруднених радіонуклідами. *Журнал Environmental Problems «Екологічні проблеми»* Львів. 2025; Volume 10, Number 2: pp. 119-126.

10. Комплексна оцінка екологічної безпеки малих річок Південно-Бузького екологічного коридору: моногр. / [С. Совгіра, Н. Душечкіна, В. Гончарук, О. Кочубей, С. Любинська, О. Шаргородський]; за ред. С. Совгіри; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань: Сочінський М. М., 2025. – 216 с.

11. Ситник Г. П. Державна політика у сфері національної безпеки та охорони довкілля: взаємозв'язок та перспективи. *Стратегічна панорама*. 2018. № 1. С. 89–96.

12. Шемшученко Ю. С. Екологічне право і державне управління охороною навколишнього природного середовища. *Вісник Академії правових наук України.* 2013. № 4. С. 25–33.

13. Яковлєв В. А. Інституційні засади державного екологічного контролю в Україні. *Екологічне право України: теорія і практика*. 2021. № 1. С. 140–147.

References:

1. Andreitsev, V. I. (2016). Pravovi zasady derzhavnoho kontroliu u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [Legal principles of state control in the field of environmental protection]. Pravo Ukrainy, 9, 45–52. [in Ukrainian]

2. Vasylenko, V. A. (2018). Ekolohichna bezpeka yak priorytet derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy [Environmental safety as a priority of Ukraine's environmental policy]. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava, 3, 122–129. [in Ukrainian]

3. Honcharuk, V. V. (2024). Formuvannia ekolohichnoi kultury maibutnikh uchyteliv pryrodnychykh spetsialnostei u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of ecological culture of future teachers of natural sciences in the process of professional training]. Monograph. Uman: Vizavi. 160 p. [in Ukrainian]

4. Honcharuk, V. V. (2025). Upravlinnia ekolohichnoiu bezpekoiu zhyttiediialnosti ukrainskoi spilnoty na rehionalnomu rivni [Management of ecological safety of the Ukrainian community's life at the regional level]. Textbook. Vinnytsia: TVORY. 180 p. [in Ukrainian]

5. Hetman, A. P. (2015). Derzhavne upravlinnia u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: suchasnyi stan ta perspektyvy [Public administration in the field of environmental protection: current state and prospects]. Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho, 2, 77–83. [in Ukrainian]

6. Dutka, H. V. (2019). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti Derzhavnoi ekolohichnoi inspektsii Ukrainy [Administrative and legal principles of the State Environmental Inspection of Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 6, 211–215. [in Ukrainian]

7. Honcharuk, V. V., Parakhnenko, V. H., Yurovchyk, V. H., Sopov, D. S., & Sopova, N. V. (2025). Upravlinnia ekolohichnoiu bezpekoiu Ukrainy: vyklyky soi hodennia ta naslidky antropohennoho zmin landshaftiv [Management of environmental safety of Ukraine: current challenges and consequences of anthropogenic landscape changes]. Naukovo-praktychniy zhurnal "Ekolohichni nauky", No 1(58), pp. 44–48. [in Ukrainian]

8. Parakhnenko, V. H., Kyselov, Yu. O., & Rudyi, R. M. (2024). Vplyv invaziinykh roslin na tochist heodezyinykh vymiruvan [Impact of invasive plants on the accuracy of geodetic measurements]. Nauka i tekhnika siohodni (Series "Pedahohika", Series "Pravo", Series "Ekonomika", Series "Fizyko-matematychni nauky", Series "Tekhnika"), No 9(37), pp. 742–753. [in Ukrainian]

9. Parakhnenko, V. H., & Honcharuk, V. V. (2025). Metodolohiia ta orhanizatsiia ekolohichnykh doslidzhen u systemi landshaftnoi ekolohii ta radioekolohichnoho monitorynhu terytorii, zabulenykh radionuklidamy [Methodology and organization of ecological studies in the system of landscape ecology and radioecological monitoring of radionuclide-contaminated territories]. Environmental Problems "Ekolohichni problemy", 10(2), pp. 119–126. [in Ukrainian]

10. Sovhira, S., Dushechkina, N., Honcharuk, V., Kochubei, O., Liubynska, S., & Sharhorodskyi, O. (2025). Kompleksna otsinka ekolohichnoi bezpeky malykh richok Pivdenno-Buzkoho ekolohichnoho korydoru [Comprehensive assessment of ecological safety of small rivers of the Southern Bug ecological corridor]. Monograph. Edited by S. Sovhira. Uman: Sochinskyi M. M. 216 p. [in Ukrainian]

11. Sytnyk, H. P. (2018). Derzhavna polityka u sferi natsionalnoi bezpeky ta okhorony dovkillia: vzaiemozviazok ta perspektyvy [State policy in the field of national security and environmental protection: interrelation and prospects]. Stratehichna panorama, 1, 89–96. [in Ukrainian]

12. Shemshuchenko, Yu. S. (2013). Ekolohichne pravo i derzhavne upravlinnia okhoronoiu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [Environmental law and public administration of environmental protection]. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 4, 25–33. [in Ukrainian]

13. Yakovliev, V. A. (2021). Instytutsiini zasady derzhavnoho ekolohichnoho kontroliu v Ukraini [Institutional principles of state environmental control in Ukraine]. Ekolohichne pravo Ukrainy: teoriia i praktyka, 1, 140–147. [in Ukrainian]